

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**Б. СЫДЫКОВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ -ӨЗБЕК ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

**И. РАЗЗАКОВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

К 13.22.653 Диссертациялык кеңеши
Кол жазма укугунда

ТАШБАЕВА ГҮЛМАЙРАМ АБДИАШИМОВНА

**САЛТТУУ КЫРГЫЗ ҮЙ-БҮЛӨСҮНДӨ
БАЛДАРДЫ ЭМГЕКЧИЛДИККЕ ТАРБИЯЛООДО АТА-ЭНЕНИН РОЛУ
ЖАНА АНЫАЗЫРКЫ МЕКТЕП ПРАКТИКАСЫНДА
ПАЙДАЛАНУУНУ ӨРКҮНДӨТҮҮ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин Мектепке чейинки жана башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана методикасы кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Муратов Абдыкерим Жаркынбаевич** –
педагогика илимдеринин доктору,
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университетинин педагогика кафедрасынын
профессору

Расмий оппоненттер:

Жетектөөчү мекеме:

Диссертацияны коргоо 2023-жылдын _____ саат ____ Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университети, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн К 13.22.653 диссертациялык кеңештин жыйынында болот. Дареги: 720064, Бишкек ш., Ахунбаев көч., 97.

Диссертация менен Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университети (Ош ш., Г. Айтиев көч., 27), И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети (Бишкек ш., Ч. Айтматов пр., 66) уюмдардын китепканаларынан жана диссертациялык кеңештин <http://ksarpcs.kg/> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023 - жылдын «__» _____ таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент:

Карагозуева Г. Ж.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Адамзаттын тарыхында анын прогреске жетишүүсүндө инсандын руханий, адеп-ахлактык өнүгүүсүндө жана дене тарбиясында эмгек жана эмгекчилдик чечүүчү ролду ойноп келген. Кайсыл үй-бүлө, уруу, эл, улут өз жашоолорунун негизги бөлүгүн эмгек менен айкалыштырса гана ошол үй-бүлө, уруу, эл, улут алдыңкы катарга чыгып, тескерисинче, эмгектенбегендер коомдук турмуштун агымынан четке сүрүлүп калган. Азыркы кыргыз коомундагы социалдык-саясый, экономикалык, маданий-руханий өзгөрүүлөр, анын ичинде эмгек рыногундагы атаандаштык, жумушсуздуктун жана социалдык абалдын оорлошу, ички жана тышкы миграциянын толкуну жаштарды эмгекке тарбиялоону өркүндөтүүнү, дүйнөлүк тажрыйбага ылайык жаңылоону талап кылат. Билим берүү мекемелеринде рыноктун шарттарында эмгекке жана эмгекчилдикке тарбиялоодо улуттук тарбиялоо маданиятындагы эл тарабынан топтолгон билимдерди жана тажрыйбаларды колдонуу өзгөчө мааниге ээ. Себеби аларда кыргыз элинин менталитетине, философиясына, психологиясына таандык, ошолордон келип чыккан жана кылымдар бою элдик практикада апробацияланган тарбиялык потенциалдар жатат. Кыргыз эл педагогикасында, анын ичинде ата-энелердин балдарды тарбиялоо процессинде эмгек жалпы адамзаттык, универсалдык, этникалык жана индивидуалдык баалуулук катары каралат да, адамдын тарбия алгандыгынын эң биринчи критерий анын эмгекти сүйөрлүгү, эмгектене билгендиги менен өлчөнөт. Улуттун өзүн-өзү андап түшүнүүсү азыркы этапта сөзсүз түрдө ошол улуттун башаттары, тарыхый тамыры менен байланышат. Ал эми улуттук негизге таянган кыргыз мектептери ушул тапта өзүнүн атуулдук позициясы калыптанган, ар тараптан тарбияланган инсанга муктаж, мына ушул муктаждыкты канааттандыруу үчүн азыркы кыргыз педагогикасы элдик тарбиянын салттары менен тарбиялоонун ыкмаларын жана жолдорун көрсөткөн илимий жоболорго, теориялык жана практикалык сунуштарга муктаж.

Кыргыз эл педагогикасынын эмгекке тарбиялоо жана балдарды социалдаштыруу боюнча тажрыйбалары коомдук турмуштун деградациясындагы, массалык маданияттын туура эмес таасириндеги адепсиз, жалкоо, кылмышкер, наркоман ж.б. терс сапаттагы балдардын азаюусуна өбөлгө түзүп бермек. Билим берүү уюмдарындагы тарбиялоо практикасы тарбиялануучулардын улуттук жана регионалдык өзгөчөлүктөрүн, элдик акылмандыктын салттарын, этнопсихологиялык кырдаалдарды эске албаган учурда өз натыйжасын биз каалагандай көрсөтө албай тургандыгын тастыктап келет. Элдин жашоосундагы эмгекке тарбиялоо тууралуу элдик педагогиканын идеясы – жалпы адамзаттык мааниге ээ, тарбиялоонун бул түрүсүз акыл-эс, эстетикалык, адептик, дене-бой тарбиясы өз деңгээлинде ишке ашпайт, алардын баары эмгекке тарбиялоодон келип чыгат.

Кыргыз элинин көчмөн турмушта жашоосу, ошого байланыштуу материалдык жана руханий маданияты, тоо климаты, тынымсыз согуштар менен алагды болушу аларды балдарды эмгекке тарбиялоого өзгөчө көңүл бурууга шарттаган. Салттуу үй-бүлөлөрүндө мал багуу, аңчылык, дыйканчылык негизги эмгек ишмердүүлүктөрү болуу менен алар эмгекчилдикке тарбиялоонун методдорун, формаларын, жолдорун жана каражаттарын иштеп чыгып, аларды калыптандырган жана биздин күндөргө жеткизген. Ата-эненин таасири менен балдар аларга жардам берип, турмуш-тиричилигин оңдоого салым кошсо, ошол эле кезде алар эмгек тарбиясы аркылуу атуулдук сапаттарын калыптандырган.

Элдик педагогиканын, анын ичинде ата-энелердин балдарды эмгекчилдикке тарбиялоо боюнча салттарын педагогиканын негиз салуучусу Я.А.Коменский теориялык жактан анализ берип, «Эзелки чехтердин акылмандыгы» деген классикалык эмгегин жазып чыккан жана анда чех элинин турмушундагы бала тарбиялоо маданиятын көрсөткөн. Швейцариялык педагог И.Г.Песталоции «Гертруд өз балдарын кантип үйрөтөт», «Энелер үчүн китеп», «Лингард жана Гертруд» деген эмгектеринде балдардын ар тараптуу өнүгүүсүндөгү эмгек тарбиясынын ролун белгилеген. Л.Н.Толстойдун балдар үчүн жазган аңгемелеринде, К.Д.Ушинскийдин «Эне тили», «Балдар дүйнөсү», А.С.Макаренконун «Педагогикалык поэма», В.А.Сухомлинскийдин «Жүрөгүмдү балдарга арнайм», Г.Н.Волковдун «Этнопедагогика» ж.б. эмгектеринде ата-энелердин балдарды эмгекке тарбиялоо маданияты ар тараптуу көрсөтүлгөн.

XX кылымдын 80-90-жылдарында советтик этнопедагогика илими салттуу үй-бүлөлөрдө эмгекке тарбиялоо проблемасын ар түрдүү улуттардын жана элдердин мисалында изилдешти, алсак, армян (В.А.Арутюнян), якут (В.Д.Афанасьев), азербейжан (А.Ш.Гашимов), дагестан (Ш.А.Мирзоев, З.Якубов, Р.М.Пашева), татар (Я.И.Ханбиков), грузин (А.Ф.Хинтибидзе), адигей (И.А.Шоров), казак (К.Б.Жарикбаев, А.Табылдиев, С.Калиев) ж.б. элдердин педагогикасы боюнча изилдөөлөр.

Бул проблема кыргыз этнопедагогикасында да атайын изилдөөлөрдө каралып өткөн. 1974-жылы Б.А.Апышев элдик салттарды жогорку класстарда эмгекке тарбиялоо процессинде пайдалануу боюнча кандидаттык диссертациясын коргогон.(Б.Апыш).

Кыргыз эл педагогикасынын жалпы маселелери, анын ичинде ата-энелердин эмгекке тарбиялоо салттары Р.А.Абдыраимова, А.А.Алимбеков, Х.Ф.Анаркулов, С.О.Байгазиев, Ж.Б.Бешимов, А.Э.Измайлов, Н.И.Имаева, С.И.Иптаров, А.Ж.Муратов, А.Т.Калдыбаева, Ж.И.Койчуманов, М.Р.Рахимова, С.К.Рысбаев, Т.В.Панкова, Т.О.Ормонов ж.б. этнопедагогдордун эмгектеринде илимий талдоодон өткөрүлгөн. Ата-энелердин эмгекке тарбиялоо маданияты боюнча этнографиялык (С.М.Абрамзон, К.И.Антипина, А.Акматалиев, Н.А.Аристов, А.Асанканов, И.Б.Молдобаев, С.Т.Кайыпов ж.б.) жана социологиялык (Р.Ачылова, К.Бектурганова, К.Исаев, Т.Шайдулаева ж.б.) багыттагы изилдөөлөр да

кыргыз үй-бүлөсүнүн проблемаларын анализдеп биздин эмгегибизди керектүү факт, материалдар менен камсыз кылат.

Жогорудагыдай изилдөөлөргө карабай салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө ата-энелердин балдарды эмгекчилдикке тарбиялоо маданияты жана аларды азыркы билим берүү уюмдарында пайдалануунун технологиялары ар тараптуу иштелип чыккан деп айтууга болбойт. Бул проблема азыркы учурда төмөнкүдөй карама-каршылыктар менен байланыштуу: азыркы эмгек рыногунда дүйнөлүк атаандаштык күчөп турган шарттарда Кыргызстандын билим берүү уюмдарынан ошол кырдаалга толук ылайык келүүчү социалдык-педагогикалык шарттарда адистерди даярдоонун жетишсиздиги; учурда жаштарды улуттук тарбия салттарынын негизинде тарбиялоого басым жасалып жатса да, бул багыттагы илимий-теориялык адабияттардын кеңири жазылбагандыгы; кыргыз үй-бүлөлөрүндө ата-энелердин балдарын эмгекке тарбиялоо боюнча бай тажрыйбасы болсо да, азыркы учурда аларды колдонуунун жетишсиздиги; рынок экономикасынын талаптарына ылайык балдарды салттуу педагогиканын ыкмалары, каражаттары, жолдору аркылуу тарбиялоонун диссертациялык багытта илимий максатта үйрөнүлбөгөндүгү.

Жогорудагыдай карама-каршылыктарды чечүү биздин изилдөөбүздүн негизги проблемасын аныктап, темабызды **«Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-эненин ролу жана аны азыркы мектеп практикасында пайдаланууну өркүндөтүү»** деп атадык.

Теманын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертация «Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы» аттуу нормативдик документтин идеялары жана Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин мектепке чейинки жана башталгыч билим берүүнүн педагогикасы жана методикасы кафедрасынын 2012-2020-жылдардагы илимий-изилдөө иштери менен байланышат.

Изилдөөнүн максаты: Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодогу ата-эненин ролу жана аларды азыркы мектеп практикасында пайдалануунун жолдорун, ыкмаларын теориялык жактан ачып берүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Кыргыз салттуу үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодогу ата-эненин ролунун мазмунун, функцияларын жана аларды азыркы учурда колдонуунун маани-маңызын аныктоо.

2. Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодо ата-эненин ролунун көрсөтүүнүн илимий-педагогикалык эволюциясына анализ жүргүзүү.

3. Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодо ата-эненин ролунун көрсөтүүнүн жана аларды азыркы мектепте колдонууну изилдөөнүн материалдарын, методологиялык таянычтарын жана методдорунан аныктоо.

4. Кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодо ата-энелердин колдонгон ыкмаларын, формаларын, каражаттарын аныктоо жана аларды азыркы мектепте колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүн сунуш кылып, аларды педагогикалык тажрыйбада сынактан өткөрүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси: «Салттуу кыргыз үй-бүлөсү», «Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндөгү эмгекке тарбиялоо», «Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндөгү эмгекке тарбиялоодо ата-эненин ролу» түшүнүктөрү заманбап илимий категориялар менен ачылып берилди; элдик педагогикадагы үй-бүлөдө эмгекке тарбиялоонун өзгөчөлүктөрү, факторлору, методдору, ыкмалары талдоого алынды; кыргыз элдик педагогикасынын баалуулуктарынын үлгүсүндө балдарды эмгекчил болууга ата-энелердин тарбиялоо өзгөчөлүктөрүн бүгүнкү күндө мектептерде пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрү айкындалды.

Изилдөөбүздүн **практикалык мааниси** болсо биздин эмгекте чыгарылган сунуштар жогорку жана орто окуу жайларында кыргыз элдик педагогикасын окуп үйрөнүүдө, кыргыз этнопедагогикасы дисциплинасынын мазмунун байытууда, университеттердин жана мектептердин окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорун өркүндөтөтүп түзүүдө, жогорку окуу жайларында атайын курстарды жана семинарларды өтүүдө, мектептердин тарбиялык иш-чараларында жана тарбиялык сабактарында колдонулушу менен түшүндүрүлөт.

Изилдөөдөн келип чыккан корутундулардын ишенимдүүлүгү жана жыйынтыктарынын негиздүүлүгү ишти аткаруу алдынан белгиленген методологиялык базага жана предметтин, милдеттердин адекваттуу жолдорун комплекстүү изилдөө методдоруна таянып проблеманы теориялык аспектиден үйрөнүүгө, эмпирикалык материалдарды жыйынтыктоого негизделип, аларды анализдөө жана синтездөө жолу менен максатка жеткендикте.

Коргоого коюлуучу диссертациянын негизги жоболору:

- салттуу үй-бүлөдө ата-энелердин балдарын эмгекчилдикке тарбиялоосунун принциптери жана эмгекчилдиктин критерийлери;
- салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-энелер колдонгон тарбиялоонун формалары, жолдору, ыкмалары, каражаттары;
- салттуу үй-бүлөдө ата-энелердин балдарын эмгекчилдикке тарбиялоо салттарын азыркы мектептин, үй-бүлөнүн, жалпы коомчулуктук педагогикалык практикасында пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрү;
- салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды ата-энелер эмгекке тарбиялоодо колдонгон тажрыйбаларды педагогика илими иштеп чыккан теориялык-методологиялык негиздерге, дидактикалык принциптерге таянуу менен учурдагы жаштардын тарбиялануусунун эффективдүүлүгүнө шарт түзөрүн илимий аспектиден тастыктоо.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Педагогика илиминин соңку жетишкендиктерине негизделип алгачкы жолу салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодогу ата-эненин ролу аныкталды. Ал идеяларды

азыркы шартта мектеп практикасында колдонууну өркүндөтүүнүн методдору, ыкмалары, каражаттары илимий багытта иштелип чыкты.

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын тастыктоо (апробациялоо):

Диссертациянын негизги тыянактары жана жоболору "VIII–Эл аралык Түрк дүйнөсү изилдөөлөрү" (Түркия, 2021) аттуу түрк тилдүү элдердин симпозиумунда тастыкталган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: Иштин негизги жоболору КР ЖАК талап кылган жалпы 10 макалада чагылдырылган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Диссертациялык иш изилдөөнүн илимий негизин камтыган киришүүдөн, үч баптан жана алардан келип чыккан корутундулардан, жалпы корутундудан жана практикалык сунуштардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен (194), 23 таблицадан, 3 сүрөттөн турат. Жалпы көлөмү –154бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн темасы тандалышы негизделет, иштин объектиси, предмети, максаты жана милдеттери аныкталат, илимий-теориялык жаңылыгы, практикалык мааниси ачыкталат, коргоого коюлуучу жоболору түзүлөт, иштин түзүлүшү тууралуу маалыматтар берилет. **«Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-эненин ролу жана аны азыркы мектеп практикасында пайдаланууну изилдөөнүн тарыхый-теориялык өнүгүшү»** деп аталган биринчи бапта этнопедагогикадагы «салттуу үй-бүлө» түшүнүгүнүн теориялык жана практикалык аныктамаларын айкындоого арналган.

Азыркы ааламдашуу доорунда, түрдүү маданияттар интеграцияланып жаткан учурда да салттуу үй-бүлө мурдагы ата-бабалардын тажрыйбаларын унутпайт, аларды колдонот.

Мына ушул аспектиден салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө жети ата жана уруу аксакалдары, чоң үй-бүлө, чоң үй-бүлөнүн башчылары, майда үй-бүлөлөр деген сыяктуу түшүнүктөрдүн эл турмушундагы ролун аныктап бердик, аларды аныктоо үчүн С.М.Абрамзондун этнографиялык маалыматтарынан мисал келтирдик. Ушундай үй-бүлөлөрдө ошол үй-бүлө мүчөлөрүнүн ар биринин (чоң ата, чоң эне, ата, эне, келин, кыз, балдар ж.б.) орду жана милдеттери көрсөтүлдү. Мына ошол үй-бүлөдө улуу муундагылар балдардын дене-бой, акыл-эс, эмоционалдык, эстетикалык жактан өнүгүүсүндө эң биринчи шарт түзүп берүүгө милдеттүү болгон.

Диссертацияда салттуу кыргыз үй-бүлөлөрүн функцияларынын багыттары (репродуктивдүү, чарбалык-тиричиликтик, рекреациондук, эмоционалдык, регенеративдик, руханий, социалдык, таалим-тарбиялык) көрсөтүлдү жана ошол функцияларды ишке ашыруучу факторлор алгачкы жолу иштелип чыкты.

«Балдарды эмгекчилдикке тарбиялоо идеясынын кыргыз элинин оозеки адабиятында жана ырчылар чыгармачылыгында чагылдырылышы» деп

аталган 2-параграфында кыргыз элдик педагогикасына эмгекке тарбиялоого өзгөчө маани берилгендиги макал-былакаптардан көрүнөрү белгиленди. «Манас» эпосундагы Ошпур бала чакта Манасты эмгек аркылуу, т.а., койчулук аркылуу тарбиялат, анын баатыр жана лидер инсан катары калыптануусунда Ошпурдун ошол эмгектик тарбиясы кийин чоң мааниге ээ болгондугун көрөбүз. Ч.Айтматов кыргыз элинин «Эгин эккендеги айтым» деген ырын «ыйык дуба», «манифест» деп айтат. Эмгек процесстери тууралуу «Эгин эгүү», «Сугаруу жана эгиндин өсүп бышышы», «Эгин бастыруу», «Эгин оруу», «Буудайды бастыруу», «Жаргылчак» ж.б. чыгармалар, Тоголок Молдо иштеп чыккан «Иттин доолдай тиктирем дегени» аттуу тамсилдери ушул бөлүмдө проблемабызга байланыштуу талдоого алынат. Токтогул Сатылгановдун «Насыят» деген чыгармасында адамдарды ак иштөөгө, мал багууга үндөгөн, анын интерпретациясында эмгектенүү бул – жашоонун булагы, жан багуунун жападан жалгыз жолу.

«Балдарды эмгекчилдикке тарбиялоонун кыргыз эл турмушундагы мааниси» деп аталат. Салттуу үй-бүлөдө наристени эркелетүү, жөрмөлөтүү, каз-таз тургузуу, бут шилтетүү, бастыруу – бүт баары эмгекке тарбиялоонун алгачкы аракеттери. Баланын биринчи кыймылы «эмгектенүү» деп аталат, анда алты-жети айлык бала тизелеп, эки колун таканчык кылып алдыга карай жүрөт. Эненин баланы чакырыгы, колдоосу б.а., мотивациясы менен анын баласы бутуна турат, жөрмөлөйт, кадам шилтейт, басат, жүгүрөт. Атасы болсо аны эң алгач айырмач жасап үйрөтүлгөн тайга мингизет. Кыргыздар баланы кыймылга келтирүүгө өзгөчө маани берип, кыймыл бул жерде баланын руханий жана дене-бой жактан өсүүсүнө, туура калыптануусуна стимул түзүп берет деп эсептешкен да, кыймылдабаган бала ар кандай ооруларга жакын болуп калат дешкен.

Кыргыз балдарын өтө кичинекей кезинде ата-энелери «Салбилек», «Тай бөбөк», «Каз-каз», «Тай кулун» деген кыймыл коштогон ырлар менен аларды ден-бой, акыл-эс жагынан өнүктүрүп, бир аз чоңойгон соң «Ак терек, көк терек», «Ак бай, ток бай» деген оюндар ойнолгон ж.б. ыр коштолгон оюндар кыргыз балдарынын күнүмдүк жашоосунун бир бөлүгүнө айланып, алар аркылуу ата-энелер өз перзенттерин эмгекчил болууга көнүктүргөн.

Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө ата-энелер балдарын коллективдүү жумуштарга (боз үй тигүү, көчтү даярдоо, кийиз жасоо, ууз аш ичирүү, шерине тамак берүү, кереге-уук чабуу, эгин бастыруу, мал айдоо ж.б.) үйрөткөн, ашар жолу балдарды эмгекке активдүү аралаштырган. Мындай иш-аракеттер, биринчиден, кыймыл менен, экинчиден, ыр жана музыка менен коштолгон элдик салттар болгон.

Андан ары диссертацияда кырманда эгин бастыруу учурун коштогон «Оп майда», кол өнөрчүлүгүн коштогон «Тон чык» деген элдик ырлар, кой телүү, эчки телүү, кой сааш, козу байлоо, эн салуу, желе тартуу ж.б. жумуш процессиндеги балдардын ролу чагылдырылат.

Ошентип, бул бөлүмдү салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчил кылып тарбиялоо, эмгектенүүгө үйрөтүү ошол үй-бүлөнүн кийинки

муундарынын бактылуу жашоосун камсыз кылуучу эң биринчи факторлордун бири, турмушка балдарды даярдоонун башкы каражаты экендиги көрсөтүлөт.

«Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-эненин ролу проблемасынын кыргыз педагогикасында изилдениши» деген 3-параграфта XX кылымдын 60-жылдарынан башталган этнопедагог окумуштуулардын жана диссертанттардын эмгектерине обзор берилип, алардын ичинен балдарды ата-энелер эмгекке кандайча тарбиялагандагын талдоого алган ойлорго басым жасалат.

«Изилдөөнүн методологиялык негиздери» деп аталган параграфта болсо диссертациялык иштин жазылышына методологиялык таяныч болгон эмгектер тууралуу тарыхый-эволюциялык аспектиде обзор берилет.

Дүйнөлүк философияда Ф.Энгельс эмгек адамды жаратты, эмгек кылуунун натыйжасында маймылдар адамга айланды десе, К.Маркс жана Г.В.Ф.Гегель эмгек философиясына баа берет, Х.Арендт, Ж.Бодрийяр, М.Вебер, С.Вейль, Г.Зиммеля, М.Мерло-Понти, Ж.-П.Сартр, П.Рикер, А.Хоннет, Ю.Хабермас, бир туугандар Ф. жана Э.Юнгер, М.Фуко ж.б. философтор эмгектин философиясынын маани-маңызын ачып көрсөтөт. Орусияда А.Ю.Ашкеревдун, Ю.Н.Давыдовдун, Т.Ю.Сидоринанын китептеринде адам жашоосундагы эмгектин орду, цивилизация жана эмгек, ишмердүүлүк жана эмгек, эмгектин туура бааланышы жана эмгек адамынын эркиндиги, эмгектин коомдук турмуштагы трансформацияланышы ж.б. философиялык проблемалар каралат. Бул жагынан кыргыз философтору Р.Ачылова, А.Какеев, К.Исаев, О.Тогусаков, А.Бекбоев, Ж.Бөкөшов ж.б. окумуштуулар да эмгектин эл турмушундагы ролун көрсөтөт.

Бул параграфта диссертациябыз үчүн методологиялык негиз болгон тарбиялоо философиясы, педагогика, этнопедагогика, этнография ж.б. илимий багыттагы изилдөөлөргө токтолуп, алардын кандай ойлорун колдонгондугубуз тууралуу баяндап бердик.

Жалпысынан бул бап темабызга байланыштуу теориялык-методологиялык, тарыхый-эволюциялык планда жазылды.

Экинчи бап «Изилдөөнүн материалдары жана методдору» Эң алгач диссертация үчүн материалдарды тандоонун чен-өлчөмдөрү (критерийлери) көрсөтүлдү, андан ары ошол материалдарын тандоонун, жайгаштыруунун негизги принциптери тууралуу айтылды.

Изилдөөбүздүн материалдары катары этнография илиминин салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө үй-бүлөнүн курулушу, ата-энелик парыз, традиция жана анын үй-бүлөдө сакталышы, нике жана анын мааниси, балдарды тарбиялоодогу үй-бүлөнүн жооптуулугу тууралуу изилдөөлөр пайдаланылды. Алардын материалдарында эмгектүү оюндардын ичинен чүкө жана ордо оюнуна токтолдук. Баланын өсүп-өнүгүшүн коштогон тушоо кесүү салтын баяндап бердик.

Экинчи бир материалдар тобу – көркөм адабият. Кыргыздардын салттуу үй-бүлөсүндө эмгекке тарбиялоо идеялары, андагы ата-эненин орду көптөгөн акындардын, жазуучулардын чыгармаларында чагылдырат. Ч.Айтматовдун

«Балалыгым» деген эскерүү китебине таянып, болочок жазуучу элдик тарбияда эмгектенип өскөнү үчүн «Кайрак жерде», «Сыпайычы», «Атадан калган туяк» деген аңгемелеринде, «Манас-Атанын ак кар, көзү музу» очеркинде, «Саманчынын жолу», «Гүлсарат», «Эрте келген турналар» повесттеринде, «Кыямат», «Кылым карытар бир күн» романдарында эмгек адамдарынын образын жаратып, эмгектин улуулугун көрсөткөндүгүн мисал катары тарттык.

Изилдөөбүздүн дагы бир материалдары – салттуу үй-бүлөдө чоңойгон аксакалдар менен аңгемелешүү болду. Алардын ичинен Акчолпон Абдырахманованын, Өмүрзак Ташматовдун, Менди Мамазаированын сөздөрүн ишибизге киргизип, алардан ата-энелер элдик педагогиканын салттары аркылуу эмгекке кантип тарбиялап келгенин дагы тереңирээк аңдаштырдык.

Кийинки материалдар студенттердин жазган эсселери болду, аларды анализдөө да көп материалдарды берди.

2-параграф *«Илимий изилдөөнүн методдору»* деп аталат. Биз ишти жазууда колдонгон методдор: кыргыз этнопедагогикасындагы, социологиясындагы, этнографиясындагы идеяларды жалпы педагогика илиминдеги ойлор менен байланыштыруу, б.а., типологиялык салыштыруу методу; башка улуттардагы балдарды эмгекке тарбиялоо салттары менен кыргыз элинин салттарын салыштырма-типологиялык анализдөө методу; аңгемелешүү методу (салттуу үй-бүлөдө тарбияланган адамдар ж.б. информаторлор менен); темага байланыштуу «талаа материалдарын» жазып алуу, ал жерде айтылгандарды видео, аудио форматында сактоо; этнографиялык эмгектерди, тарыхый жазма булактарды этнопедагогикалык аспектиден анализдөө; мектептеги окуу-нормативдик материалдарга талдоо; тарбиялык сабактарды жана айрым предметтерде өтүлгөн сабактарды изилдөө; мектептердеги класстан тышкары иштерге катышуу; айылдагы (шаардагы) элдик майрамдар, биргелешип жумуш иштөө (ашар) ж.б. иш чараларга баруу; эксперимент методу ж.б.

«Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодо ата-энелердин тажрыйбаларын азыркы учурда мектеп практикасында пайдалануунун педагогикалык шарттары жана мүмкүнчүлүктөрү» деп аталган 3-параграфта салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө жана азыркы үй-бүлөлөрдө балдарды эмгекке тарбиялоонун өзгөчөлүктөрүн таблица формасында көрсөттүк. Ушул эле бөлүмдө М.Абдыкадырованын кыргыз адабияты сабагында Тоголок Молдонун «Иттин доолдай тиктирем дегени» аттуу тамсилин интерактивдүү методдун ыкмасы болгон ролдук оюн жана имитация аркылуу окутууда окуучуларды жалкоолук менен күрөшүүгө чакырыгы түшүндүрүлөт. Азыркы мектеп практикасында салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө ата-энелердин эмгекке тарбиялоо салттарын реализациялоо боюнча сабак – технология сабагы. Бул сабакта эмгекке тарбиялоо процессинин принциптери (пландуулук; системалуулук; шайкештик; балдардын курак жана психологиялык өзгөчөлүгүн эске алуучулук; билим берүү уюмунун шартына,

мүмкүнчүлүгүнө кароо; баланын өнүгүшүнө кам көрүүчүлүк; аң-сезимдүүлүк; активдүүлүк; жөнөкөйдөн – татаалга, жеңилден – оорго баруучулук; көргөзмөлүүлүк; тарыхыйлык; элдик салттарды жана андагы ата-эненин эмгекке тарбиялоо тажрыйбаларын эске алуучулук ж.б.) аныкталды.

Ушул эле параграфта окуучуларды азыркы мектепте элдик салттардын негизинде эмгекке тарбиялоонун негизги формалары жана алардын өткөрүлгөн жерлери, салттуу кыргыз үй-бүлөсүндөгү ата-энелердин эмгекке тарбиялоо тажрыйбаларын үйрөнүүнүн натыйжаларынын компоненттери жана ата-энелер менен «Балдарды элдик педагогиканын таасиринде эмгекке тарбиялоодогу ата-эненин ролу» деген темада интерактивдүү сабактын жүрүшү чагылдырылды. Окуучуларынын ата-энелери менен «Балдарды элдик педагогиканын таасиринде эмгекке тарбиялоодогу ата-эненин ролу» деген темада интерактивдүү сабактын планы да сунушталды.

Кийинки параграф *«Кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоо салттарын азыркы мугалимдердин жана тарбиячылардын практикада колдонулуш тажрыйбалары»* деп аталат. Мында советтик учурдагы эмгекке тарбиялоонун оң натыйжалары («Тимурчулар командасы», мектептердеги «Өндүрүштүк бригада», сакманчыларга, тамекичилерге, пахтачыларга жардам берүү ж.б.) болгон. Мына ошол советтик учурдагы окуучулардын өндүрүш менен байланышкан ишмердүүлүгү СССР бузулуп, чарбалар жоюлуп, жер жана мал жеке менчикке өткөндөн кийин пассивдешип кетти. 2017-жылы 30-ноябрда Ысык-Көл областынын Ысык-Көл районундагы П.Ф.Колесников атындагы орто мектебинде ушул райондун билим берүү бөлүмүнүн балдар чыгармачылык үйүнүн жетекчиси А.Т.Жусупбекованын уюштуруусу жана жетекчилиги менен «Окуучуларды эмгекке тарбиялоо» деген темада райондук семинар-көргөзмө өттү. Бишкек шаарында Ж.Бапанованын жетекчилиги менен балдардын жана өспүрүмдөрдүн «Алтын түйүн» деп аталган академиясы иштейт, кыргыз-түрк лицейлеринин «Сапат» билим берүү уюмдарынын 16 лицейинин окуучуларынын арасында робот жасоо жарышы болуп турат, Болуш Мадазимов Кара-Суу районунун Мады айылдык кеңешинин Кыргыз-Чек айылындагы маданият үйүн жана андагы комузчулар ансамблин жетектеп, Намазбек Уралиев Чолпон-Ата шаарындагы маданият үйүндө иштеп, жүздөгөн шыктуу балдарга комуз чертүүнү гана үйрөтпөй, комуз чабууну да, өзү черте турган комузду өздөрү чаап алууну да үйрөткөн.

Андан ары диссертацияда этнопедагог окумуштуулар (Б.Алымбаева жана Э.Сабырова, Т.Каранова, Т.Жумабаева ж.б.) колдонгон тажрыйбалар илимий анализден өткөрүлүп, жыйынтыктары чагылдырылды.

Үчүнчү бап «Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-эненин ролу жана аны азыркы мектеп практикасында пайдалануу боюнча тажрыйбалардын жүрүшү жана натыйжалары» деп аталат да, практикалык жана педагогикалык тажрыйбалык иштердин уюштурулушун, жүрүшүн жана жыйынтыгын чыгарууга арналып, анда биз иштеп чыккан салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-энелердин ролун азыркы мектепте колдонуунун модели

аныкталды жана ал модель азыркы мектеп практикасына колдонууга канчалык деңгээлде жарактуу экендиги текшерилди.

Изилдөөнүн максат-милдеттерине ылайык тажрыйбалык база катары Ош областынын Ноокат районундагы Ж.Чыңгараев, Кожоке, Араван районундагы №9 Бостон орто мектептери жана Ош шаарындагы №30 А.Алиев атындагы жана «Жетиген» мектептери тартылды. Мында биз салыштырып көрүү үчүн чоң шаардын (Оштун) эки мектебин айылдын үч мектебин атайын максатта тандап алдык. Биз эң алды менен тажрыйба жүргүзүүнүн этаптарын, максатын, негизги милдеттерин, методдорун, алынуучу натыйжаларын аныктадык.

Педагогикалык тажрыйбанын байкоо, изилдөө этабында окуучулардын салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-энелердин ролун билүү, андагы эмгекчилдик сапаттарды калыптандырууга таасир этүүчү факторлорду өздөрүнө сиңирип алуу мүмкүнчүлүктөрүнүн деңгээли бир кыйла төмөн экендигин көрсөттү. Аны үчүн мугалим-тарбиячынын негизги функциясы – салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-энелердин ролун туура талдап, андагы элдик педагогикалык идеяны толук ачып берип, окуучулардын эмгекчилдик сапаттарын жогорулатууга салым кошуу экендиги аныкталды.

3.2.-таблица. – Окуучуларынын салттуу кыргыз үй-бүлөсүндөгү ата-энелердин эмгекке тарбиялоо тажрыйбаларын кандайча үйрөнүп жаткандыгын аныктоонун диагностикалык программасы

Окуучулардын эмгек тарбиясын алгандыктын көрсөткүчү	Калыптанган сапаттардын белгилери жана деңгээлдери (3-деңгээлден 0-деңгээлге чейин)
Пайдалуу эмгектин маани-маңызын билүүсү (билбөөсү)	<p>3 – жумуш аткаруунун маани-маңызын, пайдасын түшүнөт, ошол жумуштарды өзү таап аткарат жана мындай жумуштарды аткарууда башкаларга көмөктөшөт, аларды үндөйт;</p> <p>2 – жумуш кылуунун пайдасын, аны кандай аткаруу керектигин билет, өзү иш таап</p>

	<p>аткарат, бирок башкаларды үндөбөйт, аларга жардам бербейт;</p> <p>1 – эмгектин кадыр-баркын, маани-маңызын так ажырата билбейт, ар кандай ишти бирөөнүн айтканы менен гана аткарат;</p> <p>0 – жумуш кылуунун пайдасын билбейт, иштөөнү каалабайт жана иштебейт.</p>
<p>Эмгектеги демилгелүүлүгү жана пайдалуу иштерге катышуусу (катышпоосу)</p>	<p>3 – ар дайым класс, мектеп, же жалпы эле коом үчүн, достору үчүн эң эле пайдалуу иш таба билет жана ага башкаларды да үндөйт;</p> <p>2 – ар дайым класс, мектеп, же жалпы эле коом үчүн, достору үчүн эң эле пайдалуу иш таба билет, бирок ага башкаларды тарта албайт;</p> <p>1 – бирөөлөр уюштурган пайдалуу иштерге катышат, а өзү уюштурбайт;</p> <p>0 – ар дайым класс, мектеп, же жалпы эле коом үчүн, достору үчүн эң эле пайдалуу иштерге катышпайт жана катышууну да каалабайт.</p>
<p>Эмгек процессине катышуудагы өз алдынчалыгы</p>	<p>3 – башкалардын текшерүүсү болбосо дале жумуш иштөөгө активдүү катышат жана мындай иштерге катыштырууга досторун да үгүттөйт;</p>

	<p>2 – жумуштарды иштөөгө өзү активдүү катышат, бирок башкалардын да иштеп жатканына кайдыгер карайт;</p> <p>1 – ар кандай ишти башка бирөөлөр текшерип турса гана бүтүрөт, болбосо таштап салат;</p> <p>0 – жумуштарды аткарууга катышпайт, катышкасы да келбейт.</p>
--	--

Бул педагогика илимдеринин доктору, профессор М.И.Шилованын методикасына болуп саналат, ошол методикага таянып окуучулардын эмгекке тарбиялангандыгынын (ОЭТ) деңгээлин аныктап чыктык. Анда биз эмгекке тарбиялангандыктан негизги үч көрсөткүчүн бөлүп алдык. Алар:

- пайдалуу эмгектин маани-маңызын билүүсү же билбөөсү;
- эмгектеги демилгелүүлүгү жана пайдалуу иштерге катышуусу же катышпоосу;
- эмгек процессине катышуудагы өз алдынчалыгы.

Буларды аныктоо үчүн ар бир мугалим байкоо, аңгемелешүү, башкалардын пикирин угуу методу менен окуучунун баллын чыгарат, ага (мугалимге) билдирбей (көз каранды болбой) ата-энелер өзүнчө балл чыгарат. Анын мисалы төмөндө көрсөтүлөт.

3.3.-таблица. –Окуучулардын эмгекке тарбиялангандыгынын деңгээлинин көрсөткүчү (балл менен)

	Окуучунун аты-жөнү	ОЭТ (мугалим дин баллы)	ОЭТ (ата- эненин баллы)	ОЭТ (жалпы баллдын суммасы)	ОЭТ (орточо балл)
	Абжалиев Зиябидин	8	7	15	7,5
	Акназарова Акбермет	9	9	18	9
	Бакыт кызы Аймира	0	1	1	0,5
	Жолдошов Эсенбай	6	6	12	6
	Имарбек уулу Артык	5	6	11	5,5
	Калиев Нематтилла	6	8	14	7
	Куштарбек уулу Мухтар	9	8	17	8,5
	Маткеримов Талант	3	4	7	3,5
	Рысбаев Кубаныч	7	9	16	8
	Сулайманов Толкунбек	2	1	3	1,5

өзүнчө, ата-эне өзүнчө балл коёт. Экөөнүн баллы кошулуп, суммасы чыгарылат.

Мына ушундай жол менен 246 окуучудан эмгекке тарбиялангандыгынын (ОЭТ) деңгээлинин көрсөткүчүн алдык. Жогорудагы он окуучунун мисалын алсак:

өтө жогорку балл алгандар (8-9 балл) – 3 окуучу;

жогорку балл алгандар (7-7,5 балл) – 2 окуучу;

орто балл алгандар (3,5-5,5) – 2 окуучу.

төмөн балл алгандар (0,5-1,5) – 2 окуучу.

Педагогикалык тажрыйбанын биринчи аныктоочу этабында окуучулардын салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоо боюнча тажрыйбаларын азыркы мектепте колдонуу ишмердүүлүгүн мугалимдер жана тарбиячылар канчалык пайдалана ала тургандыгын аныктадык. Аныктоонун чен-өлчөмдөрү: мугалимдердин иш пландарын карап

чыгуу; мугалимдердин тарбиялык сабактарына катышуу; мугалимдер менен аңгемелешүү; мугалимдердин аш-аракеттерин байкоо; окуучулар менен баарлашуу; ата-энелер менен аңгемелешүү; анкеттөө ж.б.

Тажрыйбанын экинчи этабында эксперименталдык топтордо төмөнкүдөй ишмердүүлүктөрдү жүргүздүк: алдыңкы тажрыйбаларды колдонуу (Г.Мадаминов); семинарларды, сабактарды уюштуруу; ата-энелер менен жолугушууларды өткөрүү; атайын пландалган тарбиялык сабактарды өтүү; окуучуларынын ата-энелери менен «Балдарды элдик педагогиканын таасиринде эмгекке тарбиялоодогу ата-эненин ролу» деген темада интерактивдүү сабактардын цикли; салттуу кыргыз үй-бүлөсүнүн тажрыйбаларын азыркы күнгө чейин сактап келе жаткан ата-энелердин үйлөрүнө экскурсия кылып, алардын тарбиялык иштери менен таанышуу ж.б.

Педагогикалык тажрыйба көрсөткөндөй биз сунуш кылган андай тарбиялык ыкмалар, жолдор, каражаттар жана технологиялар азыркы мектептин тарбиялоо процессинде колдонууга ылайыктуу экендиги тастыкталды.

3.8.- таблица. –Окуучулардын эмгекке карата маданиятынын деңгээли (Тажрыйба тобу)

этаптар	деңгээлдер		
	төмөн	орто	жогорку
1-этап	9,54%	67,29%	23,17 %
3-этап	7,80 %	59,40%	32,80%

Бул сынакка беш мектептен 246 окуучу катышты. Алардын эмгекке карата маданиятын аныктоо үчүн мындай критерийлер каралды:

- эмгек жөнүндө түшүнүгү;
- салттуу кыргыз үй-бүлөсү жана ал үй-бүлөлөрдө эмгек тарбиясынын ишке ашырылышы;
- эмгектин адамзат коомундагы маанисин аңдап түшүнүүсү;
- эмгектенүү тууралуу элдик нускаларды (макал-ылакап, табышмак, жомок, санат-насыят ырлары ж.б.) билүүсү ж.б.

Бул тажрыйбанын жыйынтыгы боюнча тажрыйба жаңы башталган кезде окуучуларда төмөнкү деңгээл 9,54%дан 7,80%га түшкөн да, жогорку деңгээл 23,17%дан 32,80%га көтөрүлгөн, биздин сунуштар, тарбиялоо багытындагы технологиялар болжолу он проценттей өсүштү камсыз кылган.

Экинчи учурда да беш мектептен 246 окуучу катышты. Бул жолу алардын жеке өздөрүнүн эмгек кылуусу тажрыйбалык топтор (ТТ) жана байкоо топтору (БТ) менен салыштырыла аныкталды.

3.9.- таблица. –Окуучулардын жеке өздөрүнүн эмгектенүүсүнүн көрсөткүчтөрү (тажрыйбанын 3-этабы боюнча)

топтор	көрсөткүчтөрдүн деңгээли		
	төмөн	орто	жогорку
ТТ	7,25%	61,13%	31,62%
БТ	9,20%	68,60%	22,20%

Таблицада көрүнүп тургандай, 1-этапта (же башталыш мезгилинде) тажрыйба тобунда төмөнкү деңгээл 7,25% болсо, байкоо тобунда 9,20% болду, ал эми жогорку деңгээл (ТТ – 31,62%, БТ – 22,20% болуп, айырма 9,42%ти түздү, бул биздин ишибиздин майнаптуулугун тастыктады.

Алардын жеке өздөрүнүн эмгектенүүсүнүн көрсөткүчүн мындай жолдор менен аныктадык:

- алардын кандай эмгектенүүсүн мугалимдердин байкап баалоосу;
- алардын кандай эмгектенүүсүн ата-энелердин байкап баалоосу;
- алардын кандай эмгектенүүсүн башка окуучулардын байкап баалоосу.

Педагогикалык тажрыйбанын байкоо, изилдөө этабында окуучулардын салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-энелердин ролун билүү, андагы эмгекчилдик сапаттарды калыптандырууга таасир этүүчү факторлорду өздөрүнө сиңирип алуу мүмкүнчүлүктөрүнүн деңгээли бир кыйла төмөн экендигин көрсөттү. Аны үчүн мугалим-тарбиячынын негизги функциясы – салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-энелердин ролун туура талдап, андагы элдик педагогикалык идеяны толук ачып берип, окуучулардын эмгекчилдик сапаттарын жогорулатууга салым кошуу экендиги аныкталды.

Педагогикалык тажрыйба көрсөткөндөй биз сунуш кылган тарбиялык ыкмалар, жолдор, каражаттар жана технологиялар азыркы мектептин тарбиялоо процессинде колдонууга ылайыктуу экендиги тастыкталды.

Кыргыз элинин үй-бүлөлүк педагогикасында эмгекке тарбиялоо башкы орунда болгон, анын негизги идеясы – инсандын жумушка болгон кызыкчылыгын арттыруу, ак эмгек менен акча табуу, үй-бүлөсүн багуу, эмгек аркылуу гана анын эл жана коом алдындагы милдетин, жоопкерчилигин сезе билиши менен тыгыз байланышат жана бул идея азыркы учурда билим берүү тармактарында иштеп жаткан мугалим-тарбиячы тарабынан туура пайдаланылса, окуучулардын гуманисттик сезими, мекенчилдиги, абийири, өзүн-өзү жана өзгөлөрдү сыйлоо маданияты, Ата журт үчүн эмгектенүү ишмердүүлүгү жогорку деңгээлде калыптанары биздин илимий-педагогикалык изилдөөбүздүн ушул главасында ар тараптуу көрсөтүлдү жана тажрыйбада текшерилип, биз сунуш кылган ыкмалар майнаптуу экендиги далилденди.

Жалпы корутунду жана практикалык сунуштар

Соңку жылдарда постсоветтик өлкөлөрдүн билим берүү жана тарбиялоо системасы өз улутташтары тарабынан байыртадан бери колдонулуп келе жаткан салттуу педагогикалык маданиятына өзгөчө кызыгып, ошол багытта изилдөөлөрдү активдештирип жатат. Биздин изилдөө да салттуу үй-бүлөдөгү балдарды тарбиялоодо ата-энелердин ролун көрсөтүүгө жана ошол тажрыйбаларды азыркы мектептерде пайдаланууга арналап, бул проблеманын актуалдуу экендиги диссертацияны жазуу процессинде далилденди жана эмгектин натыйжаларынан улам төмөндөгүдөй жыйынтыкка келдик:

1. Кыргыз салттуу үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодогу ата-эненин ролунун мазмунун, функцияларын жана аларды азыркы ааламдашуу доорунда колдонуунун маани-маңызын аныктоо диссертацияда **биринчи милдет** катары алдыбызга коюлду. Элдик педагогикада ата-энелер балдарын адам коомундагы эмгектин маанисин толук андап билүүгө, эмгекти сүйүүгө жана эмгекчил болууга, эмгектенген адамдарды сыйлоого жана урматтоого, башка муктаж адамдарга кол күчү менен жардам берүүгө, үй тиричилигине кичинекей кезден аралашууга, жатып ичер жан бактылар менен аёосуз күрөшүүгө тарбиялап келген. Ал учурда бала бакча да, мектеп да, мугалим да, университет да эмес, эң башкы эмгекке тарбиялоочу үй-бүлө, андагы ата жана эне болгон. Улуттук педагогикада эмгекке тарбиялоонун негизги максаты жумуш кылуу аркылуу акыл-эси, дене-бою өнүккөн, турмушта эмгекке бышкан, ак эмгек кылууга, мээнеткеч болууга тарбияланган инсанды жетилдирүү болгон. Мына ушул салттуу тарбиялоо ыкмалары азыркы мектеп окуучуларын эмгекти сүйүүгө, эмгекчил болууга үйрөтүү, көнүктүрүү процессинде да өтө зарыл баалуулук экени биздин изилдөөдө тастыкталды.

2. Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-эненин ролун көрсөтүү жана ошол тарбиялык иш-аракеттерди азыркы учурда колдонуу проблемасынын педагогикалык теориядагы жана практикадагы жалпы абалынын методологиялык жактан изилденишин аныктоо үчүн биз **экинчи милдет** катары илимий адабияттарды, анын ичинен философиялык, этнографиялык, этнопедагогикалык, адабияттаануу багытындагы эмгектерди анализге алдык. Методологиялык булактарды талдоо азыркы ааламдашуу доорунда кыргыз балдарынын эмгекке жана эмгектенүүгө болгон кызыгуусунун төмөндөп жаткандыгын көрсөтүү менен биз диссертациялык изилдөөдө өлкөнүн келечек ээлерине туура тарбия берип, алардын эмгекке болгон маданиятын өнүктүрүү зарыл экендигин баса белгиледик.

3. **Үчүнчү милдет** салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодо ата-эненин ролунун көрсөтүүнүн жана аларды азыркы мектепте колдонууну изилдөөнүн материалдарын, методологиялык таянычтарын жана методдорунаныктоо болуу менен мында диссертация үчүн материалдарды тандоонун критерийлери көрсөтүлдү, ошол материалдарды жайгаштыруунун негизгипринциптери белгиленди. Изилдөөбүздүн материалдары катары үй-бүлөдө эмгекке тарбиялоого байланышкан этнографиялык изилдөөлөр,

көркөм чыгармалар, салттуу үй-бүлөдө чоңойгон аксакалдар менен аңгемелешүү, студенттердин жазган эсселери пайдаландылды. Ишти жазууда типологиялык салыштыруу методу, салыштырма-типологиялык анализдөө методу, аңгемелешүү, темага байланыштуу «талаа материалдарын» жазып алып, талдоо, этнографиялык эмгектерди, тарыхый жазма булактарды этнопедагогикалык аспектиден анализдөө, сабактарды изилдөө; мектептердеги класстан тышкары иштерге катышуу, элдик майрамдардарга, биргелешип жумуш иштөө (ашар) ж.б. иш чараларга баруу жана тажрыйба (эксперимент) методдору колдонулуп, алар диссертациябыздын илимий жактан жогору жана аргументтүү болушуна шарт түздү. Учурдагы билим берүү уюмдарынын практикасында салттуу кыргыз үй-бүлөлөрүндөгү ата-энелердин балдарын эмгекке тарбиялоо тажрыйбаларын көрсөтүү үчүн кыргыз адабияты жана технология сабактарынан мисал алдык, заманбап жаштарга улуттук педагогиканын баалуулуктарын учур талабына ылайык рыноктук экономиканын, менеджмент жана маркетингдин мыйзамдарын түшүндүрүүгө үйрөтүүнүн ыкмаларын, жолдорун, каражаттарын жана эмгекке тарбиялоо процессинин принциптерин аныктап бердик, бул багыттагы алдыңкы тажрыйбалар да жыйынтыкталды.

4. Кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодо ата-энелердин колдонгон ыкмаларынын, формаларынын, каражаттарынын азыркы учурга жарактуулугун педагогикалык тажрыйбада сынактан өткөрүү боюнча **төртүнчү милдетти** аткаруу процессинде тажрыйбанын биринчи – башталыш этабында тарбиячылар да, окуучулар да салттуу үй-бүлөлөрдүн тарбиялоо иш-аракеттерине пассивдүү көз караш менен карагандыгын, а түгүл кызыкпагандыгын көрсөттү. Беш мектептин окуучуларынын арасынан тажрыйба топторун бөлүп алып, аларга өз методикалык ыкмаларыбызды, жолдорубузду сунуш кылгандан кийин аларда салттуу педагогикага, анын ичинде үй-бүлөдө ата-энелердин балдарды эмгекке тарбиялоо ишмердүүлүгүнө кызыгуусу өскөн. Демек бул жагынан балдарды азыркы учурда эмгекчилдикке тарбиялоо боюнча салттуу педагогикага негиздеп биз сунуш кылган каражаттар, формалар, ыкмалар, методдор майнаптуу экендиги жана мектеп практикасына сунуштоого мүмкүндүгү тастыкталды. Натыйжада бул окуучулардын эмгекчилдик сапаттары, башкаларга өз эмгеги менен жардам кылуу ишмердүүлүгү жогорулагандыгы байкалды.

Практикалык сунуштар:

1. Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодогу ата-энелердин ролу өзгөчө жогору экендиги белгиленип, бул пикир этнопедагогика боюнча окуу китептерине, окуу усулдук колдонмолоруна кеңири киргизилиши зарыл.

2. Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодогу ата-энелердин тажрыйбаларын азыркы билим берүү жана тарбиялоо процессинде кеңири колдонушубуз керек.

3. Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоо тажрыйбаларын роликтер, слайддар түрүндө чыгарып, андагы идеяларды

массага таратуу кажет.

4. Биз изилдөөгө алган проблемага байланыштуу эмгектерди жарыялап, практиктерге сунуш кылуубуз зарыл.

Биз бул эмгекбизде теманы ар тараптан изилдей алдык деген ойдо эмеспиз, проблема дагы да ар тараптан тереңдетүүгө муктаж деп эсептейбиз.

Диссертациянын негизги мазмуну, жоболору төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

1. Ташбаева, Г.А. Салттуу кыргыз үй-бүлө түшүнүгүнүн этнопедагогикадагы орду [Текст] / Г.А. Ташбаева // Наука. Образование. Техника. – 2021. – № 1. – 137-143-бб.

2. Ташбаева, Г.А. Балдарды эмгекчилдикке тарбиялоонун кыргыз эл турмушундагы мааниси [Текст] / Г.А. Ташбаева // Наука. Образование. Техника. – 2021. – №1. – 131-136-бб.

3. Ташбаева, Г.А. Балдарды эмгекчилдикке тарбиялоо идеясынын кыргыз элинин оозеки адабиятында жана ырчылар чыгармачылыгында чагылдырылышы [Текст] / Г.А. Ташбаева // Интернаука: электрон. научн. журн. – 2021. – №7. – 183-189-бб.

4. Ташбаева, Г.А. Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодо ата-эненин ролу проблемасынын кыргыз педагогикасында изилдениши [Текст] / Г.А. Ташбаева // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2021. – №6. – 130-133-бб.

5. Ташбаева, Г.А. Кыргыз элдик педагогикасында балдарды эмгекчилдикке тарбиялоо боюнча этнографиялык материалдар [Текст] / Г.А. Ташбаева // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2021. – №6. – 231-236-бб.

6. Ташбаева, Г.А. Кыргыз элинде балдарды эмгекчилдикке тарбиялоо салттары [Текст] / Г.А. Ташбаева // Эл аралык түрк дүйнөсүн изилдөө боюнча симпозиуму. – 2022. – №1 (43). – 54-57-бб.

7. Ташбаева, Г.А. Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекке тарбиялоодо ата-энелердин тажрыйбаларын азыркы учурда мектеп практикасында пайдалануунун жолдору [Текст] / Г.А. Ташбаева // Эл аралык түрк дүйнөсүн изилдөө боюнча симпозиуму. – 2021. 156-160-бб.

8. Ташбаева, Г.А. Улуттук каада-салт, улуттук нарк-насил менен балдарды эмгекчилдикке тарбиялоо [Текст] / Г.А. Ташбаева // «Актуальные научные исследования в современном мире» ISCIENCE.IN.UA Вып. 4. – 2022. – С. 161-167.

9. Ташбаева, Г.А. Эмгекчилдикке тарбиялоо проблемасынын кыргыз педагогикасында изилдениши [Текст] / Г.А. Ташбаева // «Актуальные научные исследования в современном мире» ISCIENCE.IN.UA Вып. 4. – 2022. – С. 140-145.

10. Ташбаева, Г.А. Upbringing of children in Kyrgyz families in the labor system [Текст] / Г.А. Ташбаева // Рефлексия– EDN FZHZIC. – 2021. –Вып. 4. – С. 33-36.

11. Ташбаева, Г.А. Traditional upbringing of children in Kyrgyz families in the labor system [Текст] / Г.А. Ташбаева // Рефлексия– EDN FZHZIC. – 2021. – Вып. 4. – С. 38-41.

12. Ташбаева, Г.А. Психолого-педагогическая поддержка адаптации студентов в условиях вуза [Текст] / Б. Н. Абдулахамидова, А. С. Байкенжиева, Д. Джудемишова. Ташбаева, Г.А. // "Российский государственный социальный университет" в г. Ош Киргизской Республики. – EDN – 2011. – Вып. 9. – С. 7-9.

Ташбаева Гүлмайрам Абдиашимовнанын 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке

тарбиялоодо ата-эненин ролу жана аны азыркы мектеп практикасында пайдаланууну өркүндөтүү» аталышындагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: салттуу үй-бүлө, эмгекчилдикке тарбиялоо, салттуу үй-бүлөдөгү ата-эненин ролу, этникалык маданият, этнография, этнопедагогика, тарбиячы, окуучу.

Изилдөөнүн объектиси: кыргыз салттуу үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодогу ата-эненин ролун көрсөтүү жана аларды азыркы мектеп практикасында пайдалануу процесси.

Изилдөөнүн предмети: салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодогу ата-эненин ролу жана аларды азыркы мектеп практикасында пайдалануунун мазмуну.

Изилдөөнүн максаты: Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндө балдарды эмгекчилдикке тарбиялоодогу ата-эненин ролу жана аларды азыркы мектеп практикасында пайдалануунун жолдорун, ыкмаларын теориялык жактан ачып берүү.

Изилдөөнүн методдору: анализ, синтез, адабияттарды талдоо, баарлашуу, байкоо, анкеттөө, тажрыйбаларды үйрөнүү, эксперимент.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: «Салттуу кыргыз үй-бүлөсү», «Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндөгү эмгекке тарбиялоо», «Салттуу кыргыз үй-бүлөсүндөгү эмгекке тарбиялоодо ата-эненин ролу» түшүнүктөрү заманбап илимий категориялар менен ачылып берилди; элдик педагогикадагы үй-бүлөдө эмгекке тарбиялоонун өзгөчөлүктөрү, факторлору, методдору, ыкмалары талдоого алынды; кыргыз элдик педагогикасынын баалуулуктарынын үлгүсүндө балдарды эмгекчил болууга ата-энелердин тарбиялоо өзгөчөлүктөрүн бүгүнкү күндө мектептерде пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрү айкындалды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: эмгекте чыгарылган сунуштар жогорку жана орто окуу жайларында кыргыз элдик педагогикасын окуп үйрөнүүдө, кыргыз этнопедагогикасы дисциплинасынын мазмунун байытууда, университеттердин жана мектептердин окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорун өркүндөтөтүп түзүүдө, жогорку окуу жайларында атайын курстарды жана семинарларды өтүүдө, мектептердин тарбиялык иш-чараларында жана тарбиялык сабактарында колдонулушу менен түшүндүрүлөт.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Ташбаевой Гулмайрам Абдиашимовны «Роль родителей в трудовом воспитании детей в традиционной кыргызской семье и совершенствование ее использования в современной школьной практике» представленной на соискание ученой степени кандидата

педагогических наук по специальности 13. 00. 01 – общая педагогика, история педагогики и образования

Ключевые слова: традиционная семья, трудовое воспитание, роль родителей в традиционной семье, этническая культура, этнография, этнопедагогика, воспитатель, ученик.

Объект исследования: процесс демонстрации роли родителей в трудовом воспитании детей в Кыргызской традиционной семье и их использование в современной школьной практике.

Предмет исследования: роль родителей в трудовом воспитании детей в традиционной кыргызской семье и содержание их использования в современной школьной практике.

Цель исследования: теоретически раскрыть роль родителей в трудовом воспитании детей в традиционной кыргызской семье и пути, методы их использования в современной школьной практике.

Методы исследования: анализ, синтез, анализ литературы, общение, наблюдение, анкетирование, изучение экспериментов, эксперимент.

Научная новизна исследования: раскрыты современные научные категории понятий «традиционная кыргызская семья», «трудовое воспитание в традиционной кыргызской семье», «роль родителей в трудовом воспитании в традиционной кыргызской семье»; проанализированы особенности, факторы, методы, приемы трудового воспитания в семье в народной педагогике; на примере ценностей Кыргызской выявлены возможности использования воспитательных особенностей трудолюбивых родителей в школах сегодня.

Практическая значимость исследования: предложения, изложенные в труде, широко используются при изучении Кыргызской народной педагогики в высших и средних учебных заведениях, обогащении содержания дисциплин Кыргызской этнопедагогики, совершенствовании учебных программ, учебников, методических пособий университетов и школ, проведении специальных курсов и семинаров в высших учебных заведениях, воспитательных мероприятиях и на уроках воспитания в школах.

ABSTRACT

dissertation paper by Tashbaeva Gulmairam Abdiashimovna is "The role of parents in the labor upbringing of children in a traditional Kyrgyz family and improving its use in modern school practice" submitted for the degree of

candidate of Pedagogical sciences in the specialty 13. 00. 01 – general pedagogy, history of pedagogy and education

Key words: traditional family, labor education, the role of parents in a traditional family, ethnic culture, ethnography, ethno pedagogy, educator, student.

The object of the study is the process of demonstrating the role of parents in the labor education of children in the Kyrgyz traditional family and their use in modern school practice.

The subject of the study is the role of parents in the labor education of children in a traditional Kyrgyz family and the content of their use in modern school practice.

The purpose of the study is to theoretically reveal the role of parents in the labor education of children in a traditional Kyrgyz family and the ways and methods of their use in modern school practice.

Research methods: analysis, synthesis, literature analysis, communication, observation, questioning, study of experiments, experiment

Scientific novelty of the research: the modern scientific categories of the concepts "traditional Kyrgyz family", "labor education in a traditional Kyrgyz family", "the role of parents in labor education in a traditional Kyrgyz family" are revealed; the features, factors, methods, techniques of labor education in the family in folk pedagogy are analyzed; on the example of the values of the Kyrgyz, the possibilities of using educational the peculiarities of hardworking parents in schools today.

Practical significance of the research: the proposals set out in the work are widely used in the study of Kyrgyz folk pedagogy in higher and secondary educational institutions, enriching the content of the disciplines of Kyrgyz ethnopedagogy, improving curricula, textbooks, teaching aids of universities and schools, conducting special courses and seminars in higher educational institutions, educational events and education lessons in schools.